

АЗƏРБАЙҶАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТƏҫИЛ НАЗИРЛИЈИ

Н. ТУСИ адына

АЗƏРБАЙҶАН ДƏВЛƏТ ПЕДАГОЖИ УНИВЕРСИТЕТИ

ДИЛ МƏСƏЛƏЛƏРИНƏ
ДАИР ТЕМАТИК
Т О П Л У
№ 1

Азерб. Ҷосуд. Респуб.
БИБЛИОТЕКА
ИМЕНИ Л. Ф. АХУНДОВА

Бакы—1998

ВЕЈДӘДДИН ПИРӘЛИЈЕВ

Ф. КӨЧӘРЛИ ПУБЛИСИСТИКАСЫНЫН МӨВЗУ ДАИРӘСИ ВӘ ИДЕЈА ИСТИГАМӘТИ

Биринчи мәғалә

Фиридуи бәј Көчәрли М. Ф. Ахундовдан сонра әдәби тәнгид, публицистика вә әдәбијјатшүнаслыг сәһәсиндә әвәз-сиз хидмәтләри олан бөјүк шәхсијјәт, Азәрбајчан халгынын гәлбиндән гопуб, онун дәрдрәринә јанан, халгын тәрәггисә наминә вар гүввәси илә чалышан, шәхси сәадәтини халгынын сәадәтиндә көрән гәјғыкеш мүәллим, дөврүнүн зијалыларына мүнасибәтиндә тәләбкар, ејни заманда бир дост, үмумијјәтлә, һәгиғи мәнада вәтәндаш олмушдур. Әдәби тәнгид вә әдәбијјат тарихимиздә шәрәфли јерләрдән бирини тутан Көчәрли әдәби аләмдә илк дәфә кечән әсрин 80-чи илләриндә көрүнмүшдур. Сонралар бу имзанын сәһиби гырх ил әдәби инкишафымызын мәркәзиндә дајанмышдыр. XIX әсрин сону, XX әсрин әввәлиндә тәнгидчи, публицист, әдәбијјатшүнас алим, мүәллим кими танынмышдыр. Рус вә башга халгларын әдәбијјатына һәср едилмиш мәғаләләри, әлифба ислаһаты вә гадын азадлығы јолунда чалышмасы да бир алим-вәтәндаш кими онун әдәби-ичтимаи фәалијјәтинә дахилдир.

Ф. Көчәрли дөврүнүн данм јанан, аловланан чырағы олмушдур. Бу чырағын шө'ләсиндән Азәрбајчана социал һәјатынын бир чох сәһәләринә ишыг дүшмүшдур. Онун 57 иллик мәналы һәјатынын јарыдан чоху гәләм ишләтмәклә кечмишдир. Бу гыса дөврдә Көчәрли јалныз мүәллим вә

язычы кими фэалијјат көстәрмәмишдир. Оуну фэалијјат даирәси һејрәтамиз дәрәчәдә кениш олмушдир.

Ф. Көчәрли кениш днапазона малик Вәтәндаш-язычы олмушдур. О' публицистика, әдәби тәнгид, әдәбијјат тарихи, бәди тәрчүмә саһәсиндә фэалијјат көстәрмиш, бүтүн истигамәтләрдә бөјүк мүвәффәгијјат газанмышдыр. Ф. Көчәрли дикәр саһәләрдә дејил, јалныз Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи материалларыны топламаг вә ишләмәклә кифајәтләнисә иди, шүбһәсиз, адыны догма халгынын һафизәсиндә һәкк едә биләрди.

Ф. Көчәрлинин «Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи» материаллары ады илә Совет һакимијјәти илләриндә чап олунмуш әсәри о гәдәр дәјәрли бир јадикардыр ки, әдәбијјат тарихиндә оун адынын өлмәзлијини тә'мин едир.

Ф. Көчәрли публицистика саһәсиндә дә бөјүк угурлар әлдә етмишдир.

Публицистика жанр с'тибарилә мүхтәлифдир. Бура әмәјин бөјүк вүс'әти, күнүн мүһүм сијаси мөвзусу илә сәсләшән гәзет вә журнал мәгаләләри, хүсусилә баш мәгаләләр, очеркләр, памфлетләр, фелјетонлар, вәрәгәләр, чагырышлар, итибаһнамәләр, мемуарлар, сијаси-ичтиман мәктублар, әдәби мәктублар, ачыг мәктублар, күндәликләр, мүраччәләр, шүарлар, гејдләр вә с. дахилдир.

Публицистиканын ән көзәл нүмунәләри бизә әһәмијјәтли мәсәләләри кениш тәһлил етмәклә, дәрин нәзәри үмумиләшдирмәләр вә мараглы нәтичәләр чыхармаға көмәк едир.

Әсл публицистика һәмишә бәди әдәбијјатын јолдашы, көмәкчиси олмушдур: һәтта мүәјјән дөврләрдә, ичтиман-сијаси мәсәләләрлә әлагәдар олараг јазычыларымызын бәди јарадычылығында публицистикаја мејл, публицистик руһ хејли гүввәтләнмиш, кичик ше'рләр башламыш бөјүк романлара гәдәр публицист нәфәслә исинмиш бәди әсәрләр мејдана чыхмышдыр.

Публицистика—инсан һаггында сөһбәтдир. Бу инсан бәди әдәбијјатдакы инсандан даһа конкретдир, чох јваһт охучунун шәхсән танышыдыр. Тезликлә өз һәллини тапан һәјатын мүәјјән бир мәсәләси публицистик нитг үчүн ола биләр.

Әдәбијјатын башга жанрлары кими публицистиканын да мөвзу даирәси кениш, ифадә васитәләри зәнкиндр. Хырда мәишәт мәсәләләриндән тутмуш, заманын бөјүк ичтиман-сијаси һадисәләринә гәдәр һамысы публицистика үчүн мөвзу ола биләр. Лакин мөвзунун сечилмәси илә јанашы, оун

милләт мәси публицистиканы хусуслә фәргләндирир. Белә ки, публицистика конкрет фактларә әсасланыр. Анчаг бу фактлар садәчә алараг садаланмыр. Әи башлычасы будур ки, публицистика формасында язылмыш әсәрләрдә реал, характерик фактлар бәдин шәкилдә үмумиләшдирилер, сифәси чәһәтдән мә'наландыршылар.

Публицистика күнүн мүнүм мәсәләләрини өзүнә мөвзу сечир. Сәнәткарлыгга, усталыгга язылмыш публицистик әсәр һәр бир дөвр үчүн өз дәјәрини сахлајыр. Бу исә биринчи нөвбәдә публицистиканын миллионлары дүшүндүрән, заманын тәләбләриндән доған мүнүм мәсәләләрә тохунмасы вә бөјүк үмумиләшдирмә гүввәсинә малик олмасы илә изән едилмәлидир. Бурада да фикирләр образлы шәкилдә, мұхталиф бәдин васитәләрдән истифадә јолу илә ифадә олунур. һадисәләр ардычыллыгга (мүәјјән хәтт әтрафында инкишаф едир. Охучуну дүшүндүрүр, һәјәчанландырыр, гаршыда дуран конкрет вәзифәнин јеринә јетирилмәси үчүн јол көстәрир, сәфәрбәрлијә алыр. Публицистикада аловлу бир трибунал да вар. Онын һәр сөзү үрәкләрдә әкс-сәдатпыр, бәдин сөзүн тә'сиредичи' руһландырычы ролуну әјәни сурәтдә көстәрир.

Азәрбајчан әдәбијјатында публицистика жанры чох мараглы бир инкишаф јолу кечмишдир. Азәрбајчан публицистикасынын инкишаф тарихи халгымызын өз милли мүстәгиллији, азадлыг вә сәадәти үғрунда, харичи гәсбкарлара, фанатизмә, деспотизмә гаршы мүбаризәси, милли интибаһы, мәдәни јүксәлиши үғрунда мүбаризәси тарихидир. Сәмәд Вурғун јазырды: «Мирзә Фәтәли Ахундовдан вә һәсәнбәј Зәрдабидән башлајан Азәрбајчан публицистикасы ичтимаи дүшүнчәмизин инкишафы тарихиндә бөјүк рол ојнамышдыр».

Ф. Көчәрли публицистикасы өз мөвзу вә идеја истигамәтнинә көрә даһа кенишдир. Көчәрлинин публицистикасында руһаниләрин, мөвһуматын, моллаханаларын тәнгиди мүнүм јер тутур. О јердә ки, руһанилик, дини тәһсил тәрәггијә, маарифә ачыг-ашкар әнкәл олур, о заман бунлара гаршы тәнгид дә кәскинләшир.

Ф. Көчәрли һәлә публицистик фәлијјәтиңин илк илләриндә илк гәләм тәчрүләриндә руһанилији тәнгид етмишдир. Онын 1886-чы илдә «Тәрчүман»да чап едилмиш бир мәктубунда дејилирди ки, Ирәван үләмалары чох керидә галмышлар, онлар о дәрәчәдә чәһаләтә галыблар ки, һәтта «Тәрчүман» гәзетини охумағы мүнһәррири сүн'и олдуғу үчүн

гадаған едирләр. 1906-чы илдә ахунд Әбу Тураб «дүниәви елмләрин» өјрәнилмәсинин әлејһинә чыхарағ өз дин гардашларыны «дин елмләрини» өјрәнмәјә чағырдығы заман Көчәрли молланәсрәддинчиләр кими бу мүртәче көрүшләри кәскин тәнгид етмишди. О, көстәрирди ки, ахунд дүниәви елмләри «шејтанын әмәлләри» һесаб едән фанатикләри кими һәрәкәт едир. Көчәрлинин мәгаләләриндә руһаниләрин, мөвһуматын, дини мәрәсимләрин әлејһинә дејилмиш тәнгиди гејдләр чоҳдур ки' бунлар да о заман динин, руһанилијин нүфузундан дүшмәсинә аз тә'сир көстәрмишди.

Лакин Көчәрли дә руһанилији, диндарлығы, фанатизм тәнгид һеч дә дини һеч дә арадан галдырмағ, јахуд ону рәд етмәк идејасы илә бағлы олмамышдыр. Бәлкә ислам дининин өмрүнү узатмағ үчүн, онун һәјатла сәсләшән чәһәтләрини үмуми инкишафа мүәјјән гәдәр көмәк едә билән чәһәтләрини үзә чыхармағ, ону мәдәни тәрәггијә мане олан мүәсир һәјатла ајағлаша билмәјән хүсусијјәтләрдән, ганунгајдалардан азад етмәк мәгсәдини изләмишдир. Одур ки, Көчәрлинин мәгаләләриндә ислам дининин бу мәнада тәблиғинә хејли јер верилмишдир. О, бу фикирдә иди ки, әкәр халгымыз Гур'анын көстәрдији һәгиги јол илә кетсә, әсл инкишаф јолуна дүшә биләр: **«...Һәгигәтдә динимиз һүснин-мәишәтимиз үчүн јаранмышдыр вә һүснү-мәшәтимиз олан ганунау әмәл етмәклә, шәр'и-шәриф ачдығы јол илә кетмәкдә бәһамә кәләчәкдир».**

Үмумијјәтлә, Көчәрли дини тәрәггијә хидмәт едән амилләрдән бири һесаб едирди.

Көчәрлинин публицистикасынын мөвзу даирәси кенишдир. Онун Азәрбајчанда маариф вә мәтбуат тарихинә, педагогика, тә'лим-тәрбијә мәсәләләринә, о заманкы Азәрбајчан үчүн чоҳ мүһүм сијаси, мәдәни әһәмијјәти олан гәдын азадлығы мәсәләсинә һәср олунмуш мәгаләләри өз вахтында ичтимаи фикрә гүввәтли тә'сир көстәрмишдир.

Әдибин Азәрбајчан кәндлиләринин һәјаты үзәриндә апардығы мүшаһидәләр ону белә бир гәнаәтә кәтирмишдир ки, 1861-чи ил ислаһатындан сонра кәндлиләрин вәзијјәти о гәдәр дә јахшылашмамышды. Көчәрли зијалыларын пәзәрини кәндә чевирмәјә, «гара рәијјәт» адландырдығлары «Әкинчи вә чүтчү гардашлары» дәрәсләрини өјрәнмәјә, онлара чарә етмәјә чағырырды. **«Нечә ки, тәбиб нахошун нахошлуғуну билмәмиш буна мүәличә етмәз' һа белә дә бизим интеллекенсијамыз...милләтимизә, гарышмамыш, мүаширәт вә мүамиләт етмәмиш, онун нәфәс алдығы һава илә тәнәф-**

фүс етмәмиш, онун шадлығына, гәмиһә шәрик олмамыш, онун чәһаләт мәриزلәрини өз Јериндә билаваситә тәһгиг вә тәчзијә етмәмиш вә үсули-тәдависинә лазым олан дәрманлары исте'мал гылмамыш милләтә һәгиги көмәк едә билмәзләр».

Гончаровун Белински һаггында дедији «Белински јалныз тәһгидчи, публисист дејил, трибуни иди»,—сөзләрини Көчәрлијә дә шамил едә биләрик. Чүнки, Көчәрли бүтүн варлығы илә онун үчүн доғма вә әзиз олан Азәрбајҗан халгынын руһу илә бағлы олмушдур. О, бу сәһәдә халгына архаланмыш, халгындан илһам вә күч алмышдыр. Бу да ондан ирәли кәлирди ки, о халгын сөзүнә, фикринә вә тәләбинә архаланырды.